

Jødene

ARTIKKEL | SIST ENDRET: 23.11.2015

Innhold

[Hvem er jødene?](#)

[Historie](#)

[Språk](#)

[Jødene i dag](#)

Hvem er jødene?

Jødene er en av Norges fem nasjonale minoriteter. En jøde er en person som er født av en jødisk mor eller som har konvertert til jødedommen. Å være jødisk betyr å tilhøre en bestemt religiøs gruppe, et folk, en kultur og en historie.

Jødedommen inneholder mange tradisjoner og leveregler, både i hverdagen og til høytidene gjennom året. Hvor mye den enkelte i praksis velger å overholde varierer. Noen knytter sin jødiske identitet mer til kultur, tradisjon og historie enn til religionen. I Norge feirer de fleste de store jødiske høytidene der samling av familien og opprettholdelse av gamle tradisjoner, særlig mat er viktig. De jødiske spisereglene, kosher, overholdes i en del familier, noen følger enkelte av påbudene, ved for eksempel ikke å spise svinekjøtt, mens andre ikke følger noen spesielle regler i kostholdet.

Historie

Det jødiske folk er opprinnelig fra Midtøsten, men er blitt spredt over store deler av verden (diaspora). De få

med jødisk opphav som slo seg ned i Norge på begynnelsen av 1800-tallet, måtte ha konvertert til kristendommen før eller da de innvandret. Mens danske jøder i 1814 ble innrømmet alminnelige borgerrettigheter, gikk Grunnlovsforsamlingen på Eidsvoll samme år motsatt vei. I en passus i § 2 ble jøder nektet adgang til riket. Jøder som kom til landet uten å kjenne til forbudet i Grunnloven ble utvist umiddelbart og som regel bøtelagt.

Henrik Wergeland har fått mye av æren for at forbudet i § 2 omsider ble opphevet i 1851, seks år etter hans død. I takknemlighet fikk svenske og danske jøder reist et monument over Wergeland på Vår Frelses gravlund i 1849, og initiativtagerne måtte selv søke om innreisetillatelse da monumentet ble satt opp.

Frem til 1880 var det kun noen få jøder, hovedsakelig handelsborgere fra Danmark og Tyskland, som etablerte seg i Norge. Først fra 1880 og inn i 1920-årene ble den jødiske innvandringen av en viss størrelse. Ca. 1200 personer kom i løpet av disse tiårene fra områdene som i dag er Litauen, Latvia, Ukraina og det nordlige Polen. De flyktet fra undertrykking, fattigdom, tvungen langvarig militærtjeneste og tidvis grusomme forfølgelser (pogromer). 2–3 millioner jøder forlot Tsar-Russland i denne perioden. De fleste dro til USA og bare et fåtall kom til Norge. Grobunnen ble likevel lagt for et lite, men aktivt jødisk samfunn her i landet.

De fleste jødiske innvandrerne begynte på bar bakke i Norge. Noen få opprettet forretningseller håndverksvirksomhet, mange startet som omførselshandlere og noen kom som spesialarbeidere til den norske tobakksindustrien. De fleste bosatte seg i de store byene. I 1892 ble Det Mosaiske Trossamfund opprettet i Kristiania, og i 1905 ble det etablert en jødisk menighet i Trondheim. Institusjonene var viktige for å opprettholde de kulturelle og religiøse tradisjonene. Jødiske ungdomsforeninger, kvinne- og sosialforeninger, begravellesordninger og barne- og aldershjem ble opprettet. Jødene gjorde seg etter hvert gjeldende på stadig flere samfunnsarenaer, og levekårene bedret seg langsomt.

Etter første verdenskrig ble antisemittismen tydeligere også i Norge. Forbudet mot den jødiske slaktemetoden, shechita, (1930) og debatten i forkant, hadde klare antisemittiske undertoner. Norsk asylpolitikk på 1930-tallet var svært restriktiv, og det var vanskelig for jødiske flyktninger å få opphold. Natten mellom den 9. og 10. november i Tyskland i 1938, kalt Krystallnatten, sjokkerte imidlertid mange nordmenn. Ved krigsutbruddet i april 1940 bestod den norske jødiske befolkningen av omtrent 1700 personer, i tillegg til ca. 350–400 jødiske flyktninger fra Mellom-Europa, deriblant rundt 40 barn som hadde kommet hit uten sine foreldre. Mer enn 150, altså nesten 10 %, av de norske jødene deltok i motstandsarbeidet og den militære kampen mot nazismen i årene 1940–1945.

Tiltakene mot jødene i Norge var av begrenset omfang det første krigsåret, men aggresjonen rammet spesielt jødiske flyktninger og familier i små lokalsamfunn. Noen steder ble jøder arrestert, trakassert og mishandlet. Enkelte steder ble forretninger og kontorer som tilhørte jøder, spesielt merket. Jødene var de første som måtte levere inn sine radioapparater. Et yrkesforbud begynte å gjøre seg gjeldende for bl.a. jødiske advokater og kunstnere. I deler av landet ble jødiske butikker konfiskert. Den antijødiske propagandaen økte i intensitet etter at avisene ble underlagt tysk kontroll.

I juni 1941 ble arbeidsføre jødiske menn i Nord-Norge arrestert sammen med statsløse jødiske menn i resten

av landet. Jødene i Nord-Norge ble aldri mer sluppet fri. I januar 1942 kunngjorde det norske Politidepartementet at alle jøder skulle ha et rødt J-stempel i sine legitimasjonspapirer. Samme år ble § 2 i Grunnloven med innreise- og oppholdsforbud for jøder gjeninnført i sin originale form.

Lynaksjonene høsten 1942

Natten mellom 6. og 7. oktober begynte arrestasjonene av jødiske menn i Trøndelag, og 26. oktober ble jødiske menn i hele Norge – fra 15 år og oppover – arrestert. Quisling-regimet utferdiget to anti-jødiske lover som skulle legalisere aksjonen. En lov som inndro alle jødernes eiendeler til fordel for den norske stat, ble offentliggjort samme dag. Eldste gjenværende medlem i familiene, i praksis kvinnene, ble samtidig pålagt daglig meldeplikt til politiet. Hundrevis av jødiske menn ble arrestert av det norske politiet og ført til arbeidsleirer her i Norge, der mange ble utsatt for overgrep og vold.

Aktiv integreringsvilje

De fleste av de østeuropeiske jødiske innvandrerne opplevde Norge som sitt første fedreland. Dette la grunnlaget for en sterk vilje til å la seg integrere i norsk kultur og livsform – samtidig som de tok vare på sin jødiske kultur og religion. Det var viktig at barna skulle gå på skole og få utdanning, lære seg norsk og få norske venner. Friluftsliv i norsk natur var noe de jødiske familiene raskt tok til seg. Barna fikk gjerne norske fornavn i tillegg til sine jødiske, og noen fornorsket sine etternavn for å gjøre dem mer forståelige i storsamfunnet. Gjennom disse valgene utviklet jødene i Norge en særegen norsk-jødisk identitet, tilpasset norsk kultur og levesett, samtidig som jødiske tradisjoner ble holdt levende.

26. november ble jødiske kvinner, barn, syke og gamle arrestert og fraktet direkte om bord i fangeskipet Donau. I alt 532 jøder fra Norge ble deportert med Donau til Stettin 26. november 1942 og videre til tilintetgjørelsesleiren Auschwitz. Samtlige kvinner og barn ble gasset umiddelbart. I februar 1943 gikk en ny stor transport fra Norge med 158 personer i alle aldre om bord. I alt ble 772 jøder deportert under det norske Holocaust, kun 34 overlevde. Mer enn 1100 jøder fra Norge flyktet til Sverige, et flertall med hjelp av norske redningsmenn.

Etterkrigstiden

Med freden fulgte etter hvert den fryktelige sannheten at nesten alle de deporterte – slekt, familie og venner – aldri ville komme tilbake. De var utslettet i et folkemord uten sidestykke i historien. Ingen var uberørt, mange familier nesten helt utslettet, og etterkrigstiden ble svært tung for de overlevende norske jødene.

Likvidasjonen av jødisk eiendom gjorde etterkrigsårene også svært tunge økonomisk. Mange familier hadde mistet sine forsørgere. Det ble en ekstra tung bølge å oppleve at rettsoppgjøret etter krigen i liten grad fanget opp medvirkningen til arrestasjonene og deportasjonen av de norske jødene. Det gikk også lang tid før jødernes krigsopplevelser fikk særlig oppmerksomhet i den norske offentligheten. Menighetene i Oslo og Trondheim bygget langsomt opp igjen driften. Ved hjelp av innsamlede midler blant jødene selv ble det reist

minnesmerker over ofrene for Holocaust i de to byene. Det jødiske befolkningstallet økte noe som følge av at Norge tok imot tidligere konsentrasjonsleirfanger fra Europa, men mange av disse forlot Norge igjen.

Språk

De første jødiske innvandrerne snakket dansk og tysk, mens jødene fra Øst-Europa brakte med seg jiddish språk og kultur. Mange var raske til å lære seg norsk, ofte gjennom barna som gikk på norsk skole. I hjemmene ble både Ibsen og Shakespeare lest på jiddish, mens menighetsbladet Hatikwoh ble utgitt på norsk. Jiddish ble nærmest utradert med Holocaust, men opplever i dag en revitalisering. Hebraisk er jødedommens religiøse og rituelle språk. For å kunne lese i bønnebøkene har hebraiskundervisning alltid vært en viktig del av norske jøders religionsopplæring – cheider. Etter Israels opprettelse og nyere jødisk innvandring snakker flere jødiske barn og ungdom hebraisk i Norge i dag.

Jødene i dag

I Norge bor det i dag om lag 1500 jøder, størstedelen i Oslo-området. Det er to jødiske trossamfunn, i Oslo og i Trondheim. Over halvparten av jødene som bor her er medlemmer av trossamfunnene. Mindre grupper og enkeltfamilier bor rundt i landet. Noen er tilknyttet mindre jødiske felleskap, og relativt mange er ikke tilsluttet noen menighet i det hele tatt. I europeisk målestokk har jødene i Norge alltid vært en liten minoritet. I dag anslås antallet jøder i verden til å være ca. 14 millioner, hvorav de fleste bor i Israel (ca. 5,9 millioner) og USA (ca. 5,4 millioner).

Restitusjonsoppgjøret og offentlig beklagelse

I 1998 vedtok Stortinget å foreta et historisk og moralsk oppgjør med den behandlingen norske jøder ble utsatt for under 2. verdenskrig. Oppgjøret var både kollektivt og individuelt og skulle kompensere for den økonomiske likvidasjonen jødene ble utsatt for og for de store manglene i erstatningsordningene i etterkrigsårene. På Holocaustdagen 27. januar 2012 beklaget statsminister Jens Stoltenberg på vegne av den norske stat at arrestasjon og deportasjon av jøder kunne skje på norsk jord og med aktiv deltagelse fra norske politifolk og andre nordmenn.

Jøder i Norge deltar på alle arenaer i norsk kulturog samfunnsliv. Noen har vært svært synlige i det offentlige rom, som nå avdøde politiker og tidligere stortingspresident Jo Benkow, pianisten Robert Levin og professor Leo Eitinger. Selv om Norge stort sett er et tolerant og inkluderende samfunn, forekommer det tilfeller av hets mot jøder, også mot elever på skolen, og skjending av synagoger og gravlunder. Flere undersøkelser viser at antisemittisme og fordommer har økt i styrke også i Norge.

En stor takk for god hjelp til:

Sidsel Levin, Jødisk Museum i Oslo

Victoria Coleman, Det Mosaiske Trossamfund i Oslo

Lise Rebekka Paltiel, Det Mosaiske Trossamfund i Trondheim
og Jødisk Museum i Trondheim